Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasi M. Füzuli adına Əlyazmalar Institutu, ISSN 2224-9257
Filologiya məsələləri № 10, 2024
Səh. 232-236

https://doi.org/10.62837/2024.10.232

AYBƏNIZ QADAŞOVA
Azərbaycan Tibb Universiteti
adadashova@amu.edu.az

İNGİLİS DİLİNİN LEKSİKOLOGİYASINDA SÖZLƏRİN QRAMMATİK MƏNALARINDA DƏYIŞIKLIK

X Ü L A S Ə

Açar sözlər: ***leksikologiya, qrammatik məna, söz, sadə, düzəltmə, mürəkkəb sözlər***

Dildə olan hər bir sözün öz mənası vardır və mənalarına görə fərqlənir. Ənənəvi dilçilikdə sözlərin qruplarda və siniflərdə qruplaşması qeyd olunur. Sözün bir neçə mənası da ola bilər ki, bu da bir söz, bir məna formalarının doğru olmadığının göstəricisidir. Sözlərin mənası müasir ingilis dilində ***linu*** semantik, ***linns*** də fonetik mənalarına, quruluşuna görə fərqlənir. Sözlər həmçinin fəal və qeyri fəallığa görə görə də bölünə bilər. Fəal sözlər daha çox və tez-tez işlədilən sözlər hesab edilir. Geniş mənada bu və ya digər sözün işlənməsi məqamdan və ətraf mühitlə münasibətindən asılıdır. Sözlərin sintaqmatik planda seçilməsi və birləşmələrdə işlədilməsi mühüm rol oynayır. Qeyri-fəal sözlər isə konkret danışıq əsnasında işlədilir. Sözlər bəzən bir-birinə elə birləşir ki, onlar bütöv bir cümlə əmələ gətiri. İngilis dilində sözlərin mənalarında dəyişikliklər geniş araşdırılır, bu da dilçiliyin qarşısında mühüm yer tutur. Dil bir funksional sistem kimi bütün səviyyələrində mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq, öz xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Qrammatik dəyişikliklərin özünə məxsus yaranma səbəbləri mövcuddur. Daxili amillərə dilin daxili inkişafı, xarici amillərə isə başqa dillərlə təmas, müxtəlif dialekt təsirləri və sosial cəhətdən fərqliliyi aiddir. Söz həmçinin başqa vahidlərdən ayrı şəkildə də işlədilə bilər. Yazılı dilin danışıqda dəyişikliyə uğraması qrammatik variantlarla gözlənilmişdir.

Sözlər dilə aid olan ehtiyacı ödəmək üçündür. Bu da sözdəki qrammatik leksik-semantik quruluşlara nəzarət etmək deməkdir. Müasir ingilis dilində semantik və fonetik oxşarlığa əsaslanır. Sözlər qrammatik baxımdan forma etibarilə formalaşır. Burada leksik əlamət kimi sözün strukturu götürülür. Məlum olunduğu kimi sözlər qrammatik quruluşuna görə sadə, mürəkkəb və düzəltmə ola bilər. Yazılı dilin danışıqda dəyişikliyə uğraması da mümkündür. Məlumdur ki, söz semantik vahididir və onun konkret mənası vardır. Söz fonetik cəhətdən formalaşmır, bütövdür və onun özünün vurğusu olmalıdır. Söz həmçinin başqa vahidlərdən ayrı şəkildə işlədilə bilər. Sözlər təklikdə də mənaya malik dil vahididir. Bəzi sözlər hərdən daha çox sinfə aid ola bilər. Məsələn, steel-polad, cotton-pambıq sözlərini nəzərdən keçirək. A steel bridge is very hard. “Polad körpü çox möhkəmdir”. Cotton cames

from Egypt. "Pambıq – Misirdə yetişir. A cotton shirt is very light. "Pambıq köynək çox yüngüldür". Nümunələrdəki sözlər həm isim, həm də sifət kimi işlədilmir. Bus stop = a stop for buses, shoe polish = a polish for shoes. və s. Bu nümunələrdə dəyişikliyi biz söz önləri vasitəsilə göstərə bilərik. (1. Səh.14). Sözün sadəcə olaraq vahid mənalar ifadə etməsini iddia etmək düzgün deyildir. Məsələn, ingilis dilində "sit down", "stand up" "əyləş" və "ayağa qalx" söz birləşmələrinin mənaca tərkib hissələrinə bölmək mümkün deyildir. Bəzi frazeoloji birləşmələr vardır ki, onların qrammatik mənalarının ayrı-ayrı komponentlərdən ibarət olduğunu demək düzgün deyildir. Dilçilər sözün ən kiçik bir sərbəst komponentlərdən ibarət olduğunu qeyd etmişlər. Müasir ingilis dilində fərqliliyə mextəlif dil səviyyələrində vaxt gəlinir. Bu qrammatik fərqlilik bir-birindən fonetik, leksik və bəzən də sintaktik cəhətdən nəzərə çarpır.

Ümumiyyətlə fərqlilik dilin "qeyri-standart" forması kimi gözlənilir. Dildə bu fərqlilik problemi ilə linqvistika ilə bərabər sosiolinqvistika da ingilis dilinin iki əsas variantı qeyd olunur: standart və qeyri-standart. Qrammatik variantlar leksik ifadələrin tərkibində qrammatik dəyişiklik apardıqda, başqa sözlə desək, komponentlırin qrammatik formasını dəyişdikdə əmələ gəlir. Qrammatik variantlarda ifadənin mənasında deyil, qrammatik formasında dəyişiklik yaranır. Qrammatik fərqliliyi qeyd etmək olar: to nip in the bud to check in the bud. və s. İngilis dilində leksik-qrammatik variantlara misal olaraq different from, different than, different to sözlərini təhlil etmək olar. Bəzi qədim lüğətlərdə different to daha çox işlənirsə və sonradan bu sözönünün işlənməsi düzgün hesab olunmurdu. Bu da ti differ feilindən sonra "to" sözönünün işlənməyinin düzgün olmaması idi. İngilis dilinin qrammatik variantları arasında morfoloji səviyyədə inventar fərqi demək olar ki, yoxdur. Variantlarda morfoloji səviyyədə bütün vahidlər ümumi nüvəyə malikdir. Morfoloji səviyyədə variantlar arasında fərqlər, xüsusilə sözdəyişdirici morfemlərdə müşahidə olunmuşdur. Məsələn, Britaniya variantdakı "got" formasına amerikan variantında "gotten" forması uyğun gəldiyi qəbul olunmuşdur. Məsələn, for it we had missed our trains and gotten home late. Qrammatik dəyişikliyə əsasən "got" söz formasının ingilis dilinin amerikan variantında da təsadüf edilir (2. səh.31-32). Ənənəvi dilçilikdə və qrammatikada məna əsas götürülür və sözlər qruplar ümumiləşdirilir: isim, feili sifət, əvəzlik, bağlayıcı, sözönü, nida, zərf ənənəvi qrammatika adətən "nida" hissələrinin təqdimatı ilə qeyd olunur. "Nitq hissələri termini müasir qrammatikada qeyd edilmişdir. Sözlərin təsnif edilməsi həm qrammatik, həm leksik, həm də fonetik cəhətdən fərqlənir. Sözün mənasının fərqləndirilməsində funksiya da vacib rol oynayır. Sözün mübtəda, tamamllıq, təyin və s. kimi funksiyasında olması da onun hansı sinfə aid olduğunu şərtləndirən amillərdən hesab edilir. Müasir ingilis dilində ismə aid olan qrammatik əlamətləri göstəricilərlə göstərilir. İsim aşağıdakı bir sıra şəkilçilər vasitəsilə düzəlir. –er, (or), ness ment, ism, auce, -ing və s. Məsələn, vriter, yazıçı, heroism the vriting "yazı" və s. isimlərin qarşısında adətən müəyyənlik

və qeyri-müəyyənlik artikl işlədilə bilər. an ocean "okean", a lake "göl" və s. İngilis dilindəki "proved" və "proven" sözlərindəki dəyişikliklər söz formaları Britaniya və Amerika variantlarında fərqli leksik-semantik formalarda rast gəlinir. Ümumiyyətlə, ingilis və amerikan variantlarında sözlər arasında qrammatik fərqlər daha dolğun göstərilmişdir. Böyük Britaniya variantında "proven" yalnız köhnəlmir "notproven" birləşməsində mümkündürsə, amerikan variantında isə bütün mənalarda və "proven" feilinin bütün əhatələrində işlənir. Məsələn, getting these two problems ironed out before going to the baving alley has proven. İngilis dilinin qrammatikasında morfoloji səviyyədə sözlərin variantlığının yaranması xüsusilə, diqqət mərkəzində olur. Məsələn, danışıq dilində amerikan leksikasının təsiri altında ***-ize*** komponentlərindən istifadə edilir. Bu morfoloji göstəricilər isimlərin sonuna artırılaraq feil düzəldən şəkilçi morfemlərin danılmaz rolu vardır. Danışıq dilində amerikan leksikasının təsiri altında sözlərdə dəyişikliyi göstərmək olar. Semantik məna daşıyan leksik vahidlər yaradır. Məsələn, hospital sözünün sonuna ***–ize*** əlavə etməklə "hospitalize" leksik vahidi yaranır. Mənası "xəstəxanaya aparılan və ya xəstəxanada yerləşdirilən adam" deməkdir. İngilis dilinin bütün variantlarında morfoloji variantlıq tez-tez rast gəlinən bir vəziyyətdir (3.səh.18-19). İsmə aid olunan artikllə işlənmə səbəbinə görə bəzən ancaq sözün qarşısında işlənmiş artikl onun ismə aid olmasını bildirir. Məsələn, a five is a mark. "Beş qiymətdir". The apple is on the table. "Alma stolun üstündədir". İsimlərin qrammatik baxımından dəyişikliyi onların mənaca fərqləndiyini göstərir. İsim əşyaıq bildirdiyi üçün onun qarşısında əlamət və ya keyfiyyət bildirən təyin işlənə bilər. a deep ocean – "dərin okean", a new blouse – "yeni köynək", a beautiful women – "gözəl qadın". İsimlər qrammatik funksiyalarına görə həm cəm, həm də tək formada olur. A chair – chairs, a girl – girls.

İsimlər cümlədə mübtəda, mçübtəda, tamamalıq, predikativ, təyin, zərflik (sözönü ilə birlikdə) funksiyasında işlənə bilir. Qrammatik baxımdan isimlər morfoloji quruluşuna görə müəyyən qruplara bölünür ki, bunlar da sözlərin təsiri kimi qəul edilir. Müasir ingilis dilində sözlər sadə, düzəltmə və mürəkkəb olmaqla üç yerə bölünür. Sadə sözlər bir kökdən, düzəltmə sözlər şəkilçilərə əsasən düzəlir. Mürəkkəb isimlər isə iki sözün birləşməsindən düzəldilir. Bu da qrammatikada sözlərin mənaca fərqləndiyinə təzahür edir. İngilis dilində qrammatik dəyişikliklər həm morfologiya, həm semantik, həm də sintaktik cəhətdən özünü büruzə vermişdir. Müasir ingilis dilində sadə cümlənin struktur təhlili qənaətə onların feili və ismi struktur tipləri qarşılaşdırıla bilər. Digər dillərdə olduğu kimi ingilis dilində də feili struktur tipləri üstünlük təşkil edir. İngilis dilində sadə cümlənin struktur tiplərində cümlə üzvlərinin mahiyyətini müəyyənləşdirməkdə subyekt-obyekt və predikativ kateqoriyalarla şərtlənən predikativ münasibətlər həlledici önəm daşıyır. İngilis dilinin tarixi inkişaf mərhələlərində sadə modellərində subyekt-predikat münasibətlərinin təkamülü ilə yanaşı, struktur-semantik genişlənmədə gedir, ikinci

dərəcəli üzvlər formalaşır. Sadə, düzəltmə, mürəkkəb cümlələrin özünəməxsus məna fərqləri əsas yer tutur. Bu cümlələr qrammatikada öz məna çalarlığına görə fərqlənir (4. Səh.23-24). Sadə, mürəkkəb cümlələr kimi sözlər də özünəməxsus dərəcədə mənalarına görə fərqlənir. Düzəltmə sözlər şəkilçilər vasitəsilə dəyşdiyi kimi, mürəkkəb sözlərin mənaları isə onları təçkil edən komponentlərdən fərqlənir. Bu fərqliliklər bir-birindən fonetik, leksik və bəzən sintaktik cəhətdən özünü biruzə verir. İngilis dilinin variantlarında sintaktik səviyyədə tutşdurmaq predmeti söz birləşmələrinin və cümlələrin qrammatik modellərinə əsaslanır. Bu səviyyədə sintaktik strukturlarındakı distrusiya fərqləri görmək olar. Bu da sintaktik konstruksiyaların bəzi elementlərinin distrubiyasında özünü fərqli şəkildə göstərə bilir.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Nəbiyeva N.Ə. Müasir ingilis və Azərbaycan dilərində mürəkkəb isimlər. Bakı, 2005;
2. The philoscopliy of Grammo. London 1985;
3. Бархударов, Штелинг. «Грамматика английского языка. Москва 1973;
4. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, 1986

Qadashova Aybaniz

Differen ars in the qrammatical meaniys of words in the lexicolojy of the inglish language

S U M M A R Y

Key words: ***qrammatical, meauing, simple, word, lexical, compound***

The linguish cousider the category of munber of words as a relafed systam of oue or more objects. Lexical-grammatical means of words are shavin in this articl. The historical chouges and gramatical meauings of word, are used in his article. The words such as nouns are observed to lie divided into some groups accordiny to tuek grammatical and morpholojical structure. The structure of words is used as a main sign the case grammatical formes of words sucly as maens are shown as sineple, derivative and coupouud. The authors refer to the spelling aud arithmetic rules to the quautahve of the categery of nouns. This grammatical choujes of naens never speak, about the additional levical meauu`ng of abstract nouus. The nouns scan be classified simple, devioafive and compound forms. They cau he classified simple such as a tree, a bode. The atter words a worbrer, a reporter, freedan are called derivative forms. The other grammatical cases of nams are componiet fous, such as cousist ---ar more systems. Such as apple tue, timetable and etc.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasi M. Füzuli adına Əlyazmalar Institutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 10, 2024
Səh. 232-236

Гадашова Айвениз

Различия грамматических значений слов в лексикологии английского языка

Р Е З Ю М Е

Ключевые слова: ***грамматический, существительное, производный, значения, слово***

В современном английском языке существительные могут быть классифицирован следующим образом простые производные и составные слова. В этом статье рассматриваются лексико-грамматические средства слова в английском языке. Эти слова используются для обеспечения потребностей общества. И эти слова на языке связаны друг с другом. И эти слова основываются либо на историческом относительности, либо на фонетического. И этом статье идёт речь как слова. Могут быть сгруппированы по форме. Также лингвисты рассматривают категорию числа существительных из одного или нескольких объектов. Предметами рассмотрения грамматически английского языка являются морфология и синтаксис английского языка. Грамматический строй английского языка претерпел значительные изменение с течением веков. Определение предшествуем определяемому и не имеет морфологических показателей согласования с ним. В статье говорится о грамматических значениях английских слов. Изменения значения этих слов показан путем их обработку в простой, производный и слоистой форме.

Rəyçi: prof. Z.Ş. Məmmədova